

ԹԵՈՓԻԼՈՍ ԱՆՏԻՈՔԱՑԻ

ԱՌ ԱՎՏՈԼԵԿՈՍ

Սկիզբը՝ 2022, թիվ Ը. եւ ԺԱ.:

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

Ի. Սուրբ Գիրքն այս սրբազան պատմությունը հետեւյալ խոսքերով է ավանդում. «Աստված պարտեզ տնկեց Նդեմում՝ արեւելյան կողմում, եւ այնտեղ դրեց Իր ստեղծած մարդուն: Եւ Աստված երկրից բուսցրեց ամեն տեսակի գեղեցկատեսիլ ու համեղ մրգեր տվող ծառեր, ինչպես նաեւ պարտեզի մեջտեղում՝ կենաց ծառը եւ բարու ու չարի գիտության ծառը: Գետ էր բխում Նդեմից, որպեսզի ոռոգեր պարտեզը, եւ այնտեղից էլ բաժանվում էր չորս ճյուղերի: Մեկի անունը Փիսոն էր: Նա է, որ պատում է ամբողջ Եւրասիա երկիրը, այնտեղ, ուր ոսկի կա: Այդ երկրի ոսկին ագնիվ է. այնտեղ կա նաեւ սուտակ եւ դահանակ ականաքարը: Երկրորդ գետի անունը Գեհոն է. նա պատում է Եթովպացիների երկիրը: Երրորդ գետը Տիգրիսն է. սա հոսում է Ասորեստանի արեւելյան կողմից: Չորրորդ գետը Եփրատն է: Աստված Իր ստեղծած մարդուն տեղավորեց այդ պարտեզում, որպեսզի սա մշակի ու պահպանի այն: Աստված պատվիրեց Ադամին. «Պարտեզում ամեն ծառի պտղից կուտես, բայց բարու եւ չարի գիտության ծառից մի՛ կերեք, որովհետեւ այն օրը, երբ ուտեք դրանից, կմահանաք»: Տե՛ր Աստված ասաց. «Լավ չէ, որ մարդը միայնակ լինի: Նրա նմանությամբ մի օգնական ստեղծենք նրա համար»: Աստված հողից ստեղծեց նաեւ դաշտային բոլոր գազաններին, երկնքի բոլոր թռչուններին եւ բերեց Ադամի մոտ: Եւ ինչպես Ադամը [ամենայն] կենդանու անվանեց, այդպես էլ մնաց նրանց անունները: Ադամը բոլոր անասուններին, երկնքի բոլոր թռչուններին եւ դաշտային բոլոր գազաններին անուններ տվեց, բայց Ադամը չգտավ իր նմանությունն ունեցող մի օգնական: Աստված քուն բերեց Ադամի վրա, եւ սա քնեց: Աստված հանեց նրա

կողոսկրերից մեկը եւ այն տեղը միս ու արյունով ծածկեց: Տեր Աստված Ադամից վերցրած կողոսկրից կին արարեց եւ նրան բերեց Ադամի մոտ: Եւ Ադամն ասաց. «Այժմ սա ոսկոր է իմ ոսկորից եւ մարմին՝ իմ մարմնից: Թող սա կին կոչվի, որովհետեւ իր ամուսնուց ստեղծվեց: Այդ իսկ պատճառով մարդը, թողնելով իր հորն ու մորը, կմիանա իր կնոջը, եւ երկուսը մի մարմին կլինեն: Եւ երկուսն էլ մերկ էին ու չէին ամաչում»:

ԻԱ. «Օձը երկրի վրա Աստծու ստեղծած բոլոր գազաններից ամենախորամանկն էր: Օձը կնոջն ասաց. «Այդ ինչո՞ւ Աստված ասաց, թե պարտեզում գտնվող բոլոր ծառերի պտուղներից չուտեք»: Եւ կինն ասաց օձին. «Պարտեզի ծառերի պտուղներից մենք ուտում ենք, սակայն պարտեզի մեջտեղի պտղի համար Աստված ասաց. «Դրանից չուտեք եւ չմոտենաք, որպեսզի չմեռնեք»: Օձը կնոջն ասաց. «Ձեք մահանա, որովհետեւ Աստված գիտեր, որ այն օրը, երբ դրանից ուտեք, կբացվեն ձեր աչքերը, եւ դուք կլինեք աստվածների նման՝ կիմանաք չարն ու բարին»: Կինը տեսավ, որ ծառի պտուղը լավ է ուտելու համար, ականահաճո է ու գրավիչ՝ հասկանալու համար: Նա առավ նրա պտղից, կերավ եւ տվեց նաեւ իր մոտ կանգնած ամուսնուն, եւ նրանք կերան: Երկուսի աչքերն էլ բացվեցին, եւ նրանք հասկացան, որ մերկ են: Նրանք թզենու տերեւներն իրար կարեցին եւ իրենց համար գոգնոցներ պատրաստեցին: Նրանք լսեցին Տեր Աստծու ձայնը, որ միջօրեին շրջում էր պարտեզում, եւ Ադամն ու նրա կինը Աստծուց թաքնվեցին պարտեզի ծառերի մեջ: Աստված կանչեց Ադամին ու ասաց նրան. «Ո՞ւր ես»: Եւ [Ադամը] ասաց Նրան. «Լսեցի քո ձայնը այգում եւ վախեցա, որովհետեւ մերկ եմ եւ թաքնվեցի»: Աստված ասաց նրան. «Ո՞վ հայտնեց քեզ, թե մերկ ես: Արդյոք կերե՞լ ես այն ծառի պտղից, միմիայն որից պատվիրել էի քեզ չուտել»: Ադամն ասաց. «Այս կինը, որ տվեցիր ինձ, նա՛ տվեց ինձ ծառի պտղից, եւ ես կերա»: Աստված ասաց կնոջը. «Այդ ի՞նչ ես արել»: Կինն ասաց. «Օձը խաբեց ինձ, եւ ես կերա»: Տեր Աստված ասաց օձին. «Քանի որ այդ բանն արեցիր, անիծյալ լինես երկրի բոլոր գազանների մեջ: Քո լանջի եւ որովայնի վրա սողաս, ողջ կյանքումդ հող ուտես: Թշնամություն պիտի դնեմ քո եւ կնոջ միջեւ, քո սերնդի ու նրա սերնդի միջեւ: Նա պիտի ջախջախի քո գլուխը, իսկ դու պիտի խայթես նրա գարշապարը»: Իսկ կնոջն ասաց. «Պիտի անշափ բազմացնեմ քո ցավերն ու հառաչանքները, ցավերով երեխաներ պիտի ծնես. ցանկությունդ առ ամուսինդ է լինելու, եւ նա պիտի իշխի քեզ վրա»: Իսկ Ադամին ասաց. «Քանի որ ան-

սացիր քո կնոջ ձայնին եւ կերար այն ծառի պտղից, որից միայն պատվիրեցի չուտել, թող անիծյալ լինի երկիրը քո արածի պատճառով: Տանջվելով հայթայթես քո սնունդը քո կյանքի բոլոր օրերին: Փուշ ու տատասկ թող աճեցնի քեզ համար երկիրը, եւ դու դաշտային բույսերով սնվես: Քո երեսի քրտինքով ուտես հացդ մինչեւ հող դառնալդ, որից ստեղծվեցիր, որովհետեւ հող էիր եւ հող էլ կդառնաս»¹: Այսպիսին են մարդու եւ դրախտի պատմութեանն առնչվող Սուրբ Գրքի խոսքերը:

ԻՖ. Կասես ինձ. «Աստված, ըստ քո խոսքերի, չպիտի սահմանափակվի [մի որեւիցե] տեղով, ուրեմն այդ ինչն է, որ հիմա ասում ես, որ նա շրջում էր դրախտում: Լսիր, թե ինչ կասեմ քեզ: Աստված՝ Հայրն ամենայնի, անընդգրկելի է եւ որեւիցե մի տեղում չի գտնվում, քանզի Նրա հանգստի համար տեղ չկա: Նրա Բանը, Որի միջոցով Նա արարեց ամեն ինչ, լինելով Նրա զորութունն ու իմաստութունը, ամենայնի Հոր եւ Տիրոջ կերպարանքն առնելով, շրջում էր դրախտում Աստծու կերպարանքով եւ զրուցում Ադամի հետ: Հենց Սուրբ Գիրքն էլ ուսուցանում է մեզ, որ Ադամը «ձայն լսեց»: Ինչ է ձայնը, եթե ոչ Բան Աստված, Որը Նրա Որդին է: Ոչ այնպես, ինչպես ձեր բանաստեղծներն ու առասպելներ պատմողներն են խոսում աստվածների զավակների մասին՝ զուգավորությունից ծնված, այլ ինչպես ճշմարտությունն է ասում՝ Որդին Բանն է՝ միշտ Աստծու մեջ կենող: Սակայն նախքան ինչ-որ մի բան պատահելը՝ Նա Աստծու խորհրդատուն էր, քանզի Նրա բանականությունն ու միտքն է: Իսկ երբ Աստված կամեցավ եւ արարեց այն, ինչ որոշել էր, Նա ծնեց սույն Բանն արտաքո հայտնությամբ, որպես անդրանիկ բոլոր արարածների², բայց ոչ այնպես, որ Ինքը զրկվեր Բանից. Նա ծնեց այս Բանին եւ մշտապես Նրա հետ էր: Այս են ուսուցանում սրբազան գրվածքները եւ բոլոր հոգեկիրները, որոնցից Հովհաննեսն ասում է. «Սկզբից էր Բանը եւ Բանը Աստծու մոտ էր»³, սույն խոսքերով ցույց տալով, որ ի սկզբանե միայն Աստվածն էր, եւ Նրանում՝ Բանը: Ապա ասում է. «Եւ Բանն Աստված էր, ամեն ինչ Նրանով արարվեց, եւ առանց Նրա չեղավ ոչինչ, որ եղել է»⁴:

Այսպես ուրեմն, այս Բանին, որ Աստված է եւ Աստծուց ծնված, տիեզերքի Հայրը, երբ կամենում է, ինչ-որ մի տեղ է առաքում, եւ Նա՝

¹ Ծննդ. Բ. 8–25, Գ. 1–10:

² Կողոս. Ա. 15:

³ Հովհ. Ա. 1:

⁴ Հովհ. Ա. 1–3:

Աստծուց առաքվածը, հայտնվելիս լսելի եւ տեսանելի է եւ գտնվում է որոշակի տեղում:

ԻԳ. Աստված մարդուն ստեղծեց վեցերորդ օրը, իսկ նրա արարումը բացահայտեց յոթներորդ օրից հետո, երբ ստեղծեց նաեւ դրախտը, որպեսզի նրան բնակեցնի լավագույն եւ չքնաղագույն կենավայրում: Իսկ որ դա ճշմարիտ է, բուն իրողությունից է երեւում: Մի՞թե ցավեր չենք տեսնում, որոնք ուղեկցում են կանանց ծննդաբերելիս, եւ ինչպես են իրենց ցավերը մոռանում դրանից հետո՝ ի կատարումն մարդկային ցեղն աճելու եւ բազմանալու Աստծու հրամանի: Մի՞թե չենք տեսնում նաեւ օձի դատապարտությունը՝ ինչպես է այդ անիծվածը սողում որովայնի վրա եւ հող ուտում, որպեսզի սա էլ որպես ապացույց ծառայի վերն ասածիս:

ԻԴ. Ապա Աստված հողից աճեցրեց ամենայն ծառ՝ գեղատեսիլ եւ լավ սննդի համար: Քանզի սկզբում միայն երրորդ օրն էին արարվել բույսերը, սերմերը եւ խոտերը. իսկ դրախտում ստեղծվեցին անզուգական գեղեցկության եւ դուրեկան ծառեր, քանզի այն պարտեզ կոչվեց՝ Իր՝ Աստծու ձեռամբ տնկած: Աշխարհի մյուս բոլոր բույսերը նույն տեսակի էին, սակայն երկու ծառ՝ կենաց ծառն ու գիտության ծառը, բացի դրախտից, ոչ մի տեղ չկային: Որ դրախտը հողի վրա էր եւ հողի վրա տնկած, այդ մասին Գիրքն ասում է. «Աստված դրախտ տնկեց Եդեմում՝ արեւելյան կողմը, եւ այնտեղ դրեց Իր ստեղծած մարդուն, եւ Աստված նաեւ երկրից բուսեցրեց ամեն տեսակի գեղեցկատեսիլ եւ լավ սնունդ տվող ծառեր»⁵: «Նաեւ երկրից բուսեցրեց» եւ «արեւելյան կողմը» արտահայտություններով Սուրբ Գիրքը մեզ հստակ ուսուցանում է, որ դրախտն այն երկնքի ներքո էր գտնվում, ուր գտնվում են արեւելքն ու երկիրը: Իսկ Եդեմը եբրայեցերենից թարգմանաբար նշանակում է փափկություն: Այնուհետեւ մատնանշվում է, որ Եդեմից սկիզբ է առնում մի գետ՝ դրախտը ոռոգելու համար, իսկ հետո բաժանվում չորս գլխավոր ճյուղերի, որոնցից երկուսը՝ Փիսոն եւ Գեհոն կոչվածները, ոռոգում են արեւելյան երկրները՝ մանավանդ Գեհոնը, որ պատում է ողջ եթովպական երկիրը, եւ Եգիպտոսում, ինչպես ասում են, կոչվում Նեղոս անվամբ: Մնացյալ երկու գետերը՝ Տիգրիս եւ Եփրատ կոչվածները, մեզ բավական հայտնի են, քանզի մոտ են մեր երկրներին: Ինչպես վերն արդեն ասել ենք⁶, մարդուն դնելով դրախտում՝ Աստված կամենում էր,

⁵ Ծննդ. Բ. 8:

⁶ Տես գլ. Ի.:

որ մշակի եւ պահպանի այն, եւ պատվիրեց ճաշակել բոլոր պտուղներից՝ այդ թվում նաեւ կենաց ծառից, միայն գիտության ծառից արգելեց ուտել: Աստված երկրից, որից որ ստեղծել էր նրանց, տեղափոխել էր դրախտ՝ նրան մղելով բարգավաճելու, որպեսզի աճելով եւ կատարելագործվելով, մինչեւ իսկ Աստծու նման, որպես անմահ՝ վեր խոյանար երկինք (քանզի Աստված մարդուն արարել էր միջանկյալ կարգավիճակով՝ ո՛չ բացարձակապես մահկանացու, ո՛չ անմահ, այլ թե՛ մեկին, թե՛ մյուսին ունակ: Այսպես է նաեւ դրախտի պարագան. գեղեցկության առումով երկրի եւ երկնքի միջեւ որպես միջանկյալ օղակ է ստեղծված): «Որպեսզի մշակի» արտահայտությունը ցույց է տալիս ոչ թե ինչ-որ մի գործ, այլ Աստծու պատվիրանների պահպանություն, որպեսզի հանցագործությամբ ինքն իրեն չկործանի, ինչն էլ պատահեց, երբ մեղանչեց:

ԻՆ. Գիտության ծառն ինքնին գեղեցիկ էր. գեղեցիկ էր նաեւ նրա պտուղը: Բայց ոչ թե այդ պտուղն էր մահաբեր, ինչպես կարծում են ոմանք, այլ անհնազանդությունը պատվիրանի նկատմամբ: Դրա մեջ, բացի միայն գիտությունից, որեւիցե այլ բան չկար: Իսկ գիտությունը գերազանց բան է, եթե դրանից ճիշտ են օգտվում: Տարիքով Ադամը դեռ մանկահասակ էր, հենց որի շնորհիվ՝ պատշաճ ձևով ունակ ճանաչողությանը: Այսօր էլ երեխան ծնվելուն պես չի կարող հաց ուտել, բայց նախ ջամբվում է կաթով, ապա հասակ առնելով՝ անցնում պինդ կերակուրների: Նույնը պատահեց Ադամի հետ: Ըստ այդմ էլ՝ Աստված, բնավ ոչ նախանձից դրդված, ինչպես կարծում են ոմանք, արգելեց նրան գիտության ծառի պտղից ուտել: Բացի այդ՝ Նա ցանկանում էր փորձել նրան, այն է՝ արդյոք կհնազանդվի՞ Իր պատվիրանին, եւ դրա հետ մեկտեղ ցանկանում էր, որ մանկահասակ մարդն ավելի երկար պարզ ու անմեղ մնար: Արդ, սուրբ է ոչ միայն հաշս Աստծու, այլեւ հաշս մարդկանց՝ պարզությունը եւ անմեղությունը ծնողներին հնազանդվելը: Իսկ թե երեխաները պիտի հնազանդվեն ծնողներին, ապա մի՞թե առավել եւս չպիտի հնազանդվեն Աստծուն եւ ամենայնի Հորը: Ավելին, նույնիսկ անհարիր էլ է, որ երեխաները, իրենց տարիքին ոչ համապատասխան, մեծ-մեծ բաներից խորհեն: Քանզի յուրաքանչյուրն աստիճանաբար է մեծանում ինչպես տարիներով, այնպես էլ իմաստությունամբ: Վերջապես՝ երբ օրենքը պատվիրում է ինչ-որ բանից հրաժարվել, եւ ով չի հնազանդվում դրան, ակնհայտ է, որ օրենքը չէ պատժի պատճառը, այլ անհնազանդությունն ու օրենքի զանցառումը: Երբ հայրը երբեմն պատվիրում է իր որդուն ինչ-

որ բանից հեռու մնալ, եւ եթե որդին չի լսում հոր խրատները, ապա պատժի է ենթարկվում անհնազանդութիւն դրսեւորելու համար, այսինքն՝ ոչ թե հենց դրանք են պատժի բուն պատճառը, այլ չլսողի անհնազանդութիւնը: Այսպես էլ նախաստեղծի անհնազանդութիւնը հանգեցրեց դրախտից արտաքսմանը, բայց ոչ այն պատճառով, որ գիտութեան ծառը չար էր, այլ մարդու անհնազանդութեամբ էր պայմանավորված չարչարանքի, տրտմութեան, հիվանդութեան եւ վերջապէս մահվան մատնվելը:

ԻԶ. Աստված մարդուն մեծ բարերարութեան արժանացրեց՝ չթողնելով հավերժորեն մեղքով կապված մնալ, այլ, ասես աքսորի դատապարտելով, վտարեց դրախտից, որպէսզի իր այս պատժով հընթացս որոշակի ժամանակի մաքրագործի իր մեղքը եւ հետագայում արդեն ուղղված վերադառնա այնտեղ: Երբ մարդ ստեղծվում էր այսրաշխարհում, ինչպես խորհրդավոր կերպով գրված է Մենդոց գրքում, ասես երկու անգամ էր դրված եղել դրախտում. առաջին անգամ դա եղավ, երբ նա այնտեղ էր դրվել, իսկ, իսկ երկրորդը կկատարվի հարութիւնից եւ դատաստանից հետո: Եւ ինչպես անոթը, երբ պարզվի, որ պատրաստվելուց հետո ինչ-ինչ թերութիւններ ունի, վերաձուլվում եւ վերամշակվում է, որպէսզի նոր ու անխաթար տեսք ստանա, այդպես էլ մարդու պարագայում է՝ մահվամբ պայմանավորված. քանզի մարդն ինչ-որ առումով քայքայվում է, որպէսզի հարութիւնից հետո ի հայտ գա առողջ, այսինքն՝ մաքուր, արդար ու անմահ կարգավիճակով: Իսկ որ Աստված կանչեց եւ հարցրեց Ադամին՝ «Ո՞ւր ես», դա արեց ոչ թե այն պատճառով, որ չգիտեր, այլ իբրեւ երկայնամիտ՝ նրան զղջալու եւ խոստովանելու պատեհութիւն ընձեռեց:

ԻԷ. Եթե ոմն մեկը մեզ հարցնի. արդյոք բնութեամբ մահկանացու ստեղծվեց մարդը: Ո՛չ: Նշանակում է՝ անմահ ստեղծվեց: Դա էլ չենք պնդի: Եթե մեկն ասի՝ հետեւաբար նա ստեղծվել էր ոչ այդպես, ոչ էլ այնպես: Այդ էլ չենք պնդի: Նա ստեղծվել էր ո՛չ մահկանացու, ո՛չ անմահ բնութեամբ: Արդ, եթե Աստված սկզբից եւեթ նրան անմահ արարեր, ապա նրան Աստված ստեղծած կլիներ, եւ ընդհակառակը, եթե նրան մահկանացու ստեղծեր, ապա հենց ինքն էլ նրա մահվան պատճառը կհանդիսանար: Այսպիսով՝ Նա նրան ստեղծել էր ո՛չ մահկանացու, ո՛չ անմահ, այլ, ինչպես վերն ասել ենք⁷, ունակ թե՛ մեկին, թե՛ մյուսին, որպէսզի, եթե

⁷ Տե՛ս գլ. ԻԴ.:

միտի նրան, ինչն անմահության է տանում՝ Աստծու պատվիրանների կատարմամբ, Նրանից որպես պարգև անմահություն ստանա եւ Աստված դառնա, իսկ թե շեղվի մահվան գործերի՝ Աստծուն չհնազանդվելով, ինքն էլ իր մահվան պատճառը լինի: Արդ, Աստված մարդուն ստեղծեց ազատ ու ինքնիշխան: Այսպես՝ այն, ինչ մարդ իր իսկ անհոգության եւ անհնազանդության պատճառով իր իսկ գլխին բերեց, Աստված իր իսկ մարդասիրությամբ եւ գթասրտությամբ ներկայումս ներում է, եթե մարդը Նրան հնազանդվի: Ինչպես իր անհնազանդությամբ մարդն իր իսկ մահվան պատճառը դարձավ, այդպես էլ Աստծու կամքին հնազանդությամբ ցանկացողը կարող է իր համար հավերժական կյանք ձեռք բերել: Արդ, Աստված մեզ օրենքներ եւ սրբազան պատվիրաններ է շնորհել, որոնց կատարմամբ ամենայն մարդ կարող է փրկվել եւ հարության հասնելով՝ անապականություն ժառանգել:

ԻԼ. Դրախտից վտարված Ադամը ճանաչեց իր կին Եւային, որին Աստված որպես նրա կին ստեղծեց նրա իսկ կողոսկրից: Եւ դրա պատճառն այն չէր, որ Աստված չէր կարող առանձին ստեղծել նրա կնոջը, այլ այն, որ Աստված նախապես գիտեր, որ մարդիկ բազմաստվածության էին հարելու: Կանխատեսելով եւ գիտենալով, որ օձի միջամտությամբ մոլորությունը բազում գոյություն չունեցող աստվածների պաշտամունքի է հանգեցնելու (քանզի մեկ է Աստված, բայց արդեն այն ժամանակներից սկսյալ՝ խաբեությունը ջանում էր բազմաստվածություն սերմանել՝ ասելով՝ դուք կլինեք աստվածների նման), ուստի որպեսզի չմտածեին, որ մի Աստված արարել է ամուսնուն, իսկ մյուսը՝ կնոջը, Նա առանձին-առանձին չստեղծեց երկուսին: Բայց որպեսզի ցույց տա Աստծու միասնության խորհուրդը, Աստված Ադամի հետ միասին ստեղծեց նրա կնոջը, ինչպես նաեւ այն բանի համար, որ նրանց միջեւ մեծ սեր լինի: Եւ Ադամը, Եւային ասելով. «Այժմ սա ոսկոր է իմ ոսկորից եւ մարմին՝ իմ մարմնից», նաեւ մարգարեացավ՝ ասելով. «Այդ իսկ պատճառով տղամարդը, թողնելով իր հորն ու մորը, պետք է միանա իր կնոջը, եւ երկուսը պետք է լինեն մի մարմին», ինչն ակնհայտ կատարվում է մեր իսկ վրա: Արդյոք օրինավոր կերպով ամուսնացող ամենայն այր չի՞ թողնում իր հորն ու մորը, բոլոր բարեկամներին ու իր մերձավորներին եւ բարեհաճությամբ հարում ու կապվում իր կնոջը: Այդ է պատճառը, որ շատերը հաճախ իրենց կանանց պատճառով նույնիսկ մահվան են մատնվում: Քանի որ Եւան առաջինը խաբվեց օձից եւ մեղքի պատճառ դարձավ, ապա նաեւ սատանա

կոշվող շար դեւը՝ երբեմնի օծի միջոցով Եւայի հետ խոսողը եւ այսօր էլ իրենով հափշտակված մարդկանց մեջ ներգործողը, Եւան⁸ կոշվեց: Դեւը նաեւ վիշապ է կոշվում (ἀποδεδρακέναι), որովհետեւ փախավ Աստծուց, իսկ սկզբում նա հրեշտակ էր: Նրա մասին կարելի է շատ խոսել, սակայն հիմա չեմ անդրադառնա այդ քննությունը, որովհետեւ մեկ այլ աշխատությունում⁹ դատողություններ ենք արել դրա մասին:

ԻԹ. Այսպես՝ երբ Ադամը ճանաչեց իր կին Եւային, սա հղիացավ եւ որդի ծնեց Կայեն անունով ու ասաց. «Մարդ ձեռք բերեցի Աստուծով»¹⁰: Կրկին հղիանալով՝ ծնեց մեկ ուրիշի, որի անունը Աբել էր: «Նա դարձավ ոշխարհների հովիվ, իսկ Կայենը հող էր մշակում»¹¹: Զափազանց երկար կտեւեր այս պատմության նկարագրումը եւ մանավանդ բացատրությունը, իսկ այս պատմության մանրամասներով հետաքրքրվողները կարող են դրանց ծանոթանալ «Աշխարհի ծնունդը» խորագիրը կրող գրքում¹²: Իսկ երբ սատանան տեսավ, որ Ադամն ու նրա կինը ոչ միայն ապրում են, այլեւ երեխաներ ունենում, նախանձից ալեկոծված, որ ուժ չունի նրանց սպանելու, եւ տեսնելով, որ Աբելն Աստծու առաջ շնորհ է գտնում, ներգործեց Կայեն անունով նրա եղբոր վրա եւ դրդեց վերջինիս սպանել իր եղբայր Աբելին: Եւ այսպես առաջին անգամ մահը մուտք գործեց այսրաշխարհ եւ ցայսօր շրջում է ողջ մարդկային ցեղում: Իսկ Աստված Իր գթասրտությամբ Կայենին էլ, ինչպես եւ Ադամի պարագայում, կամեցավ ապաշխարության եւ խոստովանության առիթ ընձեռել՝ ասելով. «Ո՛ւր է քո եղբայր Աբելը»: Կայենը, սակայն, կոպտորեն պատասխանեց. «Զգիտեմ, մի՞թե ես իմ եղբոր պահակն եմ»: Այդժամ զայրացած Աստված ասաց. «Այդ ի՞նչ արեցիր, քո եղբոր արյան կանչը երկրից բողբոջում է ինձ: Այժմ դու անիծված ես երկրից, որը բացեց իր բերանը եղբորդ՝ քո ձեռքով թափված արյունն ընդունելու համար. թշվառ կլինես ու ա՛ր ու դողի մատնված երկրի վրա»¹³: Այդ ժամանակից ի վեր զարհուրած հողը մարդկային եւ անգամ որեւէ կենդանու արյուն չի ըն-

⁸ Եվան (Εὐαν)՝ Բաբոսի գինարբուքների ժամանակ հնչեցվող բացականչություն է (տե՛ս ՊՈՒՐԻՒՌՈՍ ՕՎԻԴԻՈՍ ՆԱՍՈ, Կերպարանափոխություններ, Դ. 15):

⁹ Որը կորսված է. տե՛ս գլ. Լ. եւ գր. Գ., գլ. ԺԹ.:

¹⁰ Հմմտ. Ծննդ. Դ. 1:

¹¹ Ծննդ. Դ. 2:

¹² «Աշխարհի ծնունդը» վերնագրի ներքո ոմանք հասկանում են Ս. Թեոփիլոսի մեկ այլ աշխատասիրություն, իսկ ուրիշներն իրավամբ այն նույնացնում են Մովսեսի Ծննդոց գրքին:

¹³ Ծննդ. Դ. 9–12:

դունում¹⁴, այնպես որ ականհայտ է, որ ոչ թե դա, այլ զանցառող մարդն է մահվան պատճառը:

Լ. Կայենը եւս որդի ունեցավ, որի անունը Ենոք էր: Կայենը քաղաք կառուցեց, որն իր որդի Ենոքի անվամբ կոչեց: Այդ ժամանակներից ի վեր սկսեցին քաղաքներ կառուցել, եւ դա դեռ ջրհեղեղից առաջ էր, այնպես որ Հոմերոսի խոսքն այս մասին սխալ է. «Կառուցված չէր դաշտում՝ իբրեւ մահկանացու մարդկանց քաղաք»¹⁵: «Ենոքը Գայերիդադ անվամբ որդի ունեցավ: Գայերիդադը ծնեց Մայիելին, Մայիելը՝ Մաթուսաղային, Մաթուսաղան՝ Ղամեքին: Ղամեքն առավ երկու կին. մեկի անունը Ադդա էր, մյուսինը՝ Սելլա»: Այստեղից սկզբնավորվեց բազմականությունը, ինչպես նաեւ երաժշտությունը: Ղամեքը երեք որդի ծնեց՝ Հոբելին, Հոբադին եւ Թոբելին: «Հոբելը խաշնարածների վրաններում բնակվողների նախահայրն էր, Հոբելը հորինեց երգն ու քնարը, իսկ Թոբելը պղնձի ու երկաթի դարբին էր»¹⁶: Մինչեւ այստեղ է հասնում Կայենի սերունդների տոհմաբանությունը, իսկ նրա մնացյալ սերունդներն ականհայտ մնացին այն բանի համար, որ Կայենն սպանել էր իր եղբորը: Աբելի փոխարեն Աստված Եւային հղիանալու եւ որդի ծնելու շնորհ արեց, որի անունը Սեթ էր. նրանից սկիզբ առավ ներկայիս մարդկային ցեղը: Իսկ նրանց համար, ովքեր ցանկանում են գիտություն ունենալ բոլոր ցեղերի մասին, դյուրությունամբ դա կարելի է շարադրել ըստ Սուրբ Գրքի: Դա մենք արդեն մասամբ արել ենք, ինչպես եւ հիշատակել այդ մասին¹⁷ մեկ այլ գրքում, որտեղ՝ առաջին պատմական գրքում, տրված են ցեղերի ցուցակները¹⁸: Այս ամենը մեզ սովորեցնում է Սուրբ Հոգին՝ Մովսեսի եւ մյուս մարգարեների շուրթերով խոսողը, այնպես որ մենք՝ Աստծուն պաշտողներս, գրքեր ունենք, որոնք ավելի հին ու անգամ ավելի ճշմարտապատում են, քան ձեր պատմիչների ու բանաստեղծների բոլոր գրքերը: Այսպես՝ ոմանք անհեթեթաբար ասում էին, որ Ապոլոնն է երաժշտության հորինողը, այնինչ մյուսները պնդում էին, թե Օրփեոսն է թռչունների հաճելի դալալայի հիմամբ հորինել երաժշտությունը, բայց նրանց խոսքերը սին են եւ ոչինչ չարժեն, քանզի այդ մարդիկ ապրել են ջրհեղեղից շատ

¹⁴ Ըստ Ֆելլի կարծիքի՝ կենդանիների մարմիններից դուրս հոսած արյունը լերզանում է եւ չի ներծծվում հողի մեջ:

¹⁵ Հմմտ. ՀՈՄԵՐՈՍ, Իլիական, Ի., տ. 217:

¹⁶ Ծննդ. Դ. 17—22:

¹⁷ Տես գլ. ԻԸ.:

¹⁸ Այսինքն՝ Մովսեսի Ծննդոց գիրքը:

ժամանակ անց: Իսկ Նոյի հետ կատարվածը, որին այլք Դեկալիտն են կոչում, մենք շարադրել ենք վերոբերյալ գրքում, որին, եթե կամենում ես, կարող ես դու էլ դիմել:

Ա. Զրհեղեղից հետո դարձյալ հիմնվեցին քաղաքներ ու թագավորություններ՝ հետեւյալ կերպով: Առաջին քաղաքը Բաբելոնն էր, ապա՝ Որեքը, Աքադն ու Քաղանեն, որոնք գտնվում էին Սենաար երկրում: Նրանց թագավորի անունը Նեբրոթ էր: Նրանցից ելավ այսպես կոչված Ասուրը, այստեղից է առաջացել ասորեստանցիների անունը: Նեբրովթը կառուցեց Նինվե, Ռոբոթ, Քաղան եւ Դասեման քաղաքները. Դասեմանը գտնվում էր Նինվեի եւ Քաղանի միջեւ: Նինվեն մայր եւ մեծ քաղաքն էր: Նոյի որդի Սեմից ծնված Մեստրեմից սերեցին լուդիիմացիները, սենիիմացիները, սաղբիիմացիները, հեփթադիիմացիները, պատրոսոնիիմացիները եւ քասդոնիիմացիները, որոնցից սկիզբ առան փղշտացիները: Ինչ վերաբերում է Նոյի երեք որդիներին, նրանց ցեղերին եւ սերնդաբանություններ, ապա նրանց կարճ ցուցակները մենք արժարծել ենք վերոբերյալ գրքում¹⁹: Այժմ հիշատակենք այն, ինչ բաց ենք թողել ինչպես քաղաքների եւ թագավորությունների վերաբերմամբ, այնպես էլ այն ժամանակվա անցքերի, երբ մեկ լեզու եւ մեկ բարբառ կար: Լեզուների բաժանումից առաջ քաղաքները, որոնց մասին վերը գրել էինք, նույնն էին: Իսկ երբ աշխարհի չորս ծագերով մեկ մարդկանց ցրվելու ժամանակը եկավ, նրանք իրենց իսկ, բայց ոչ Աստծու կամոք խորհուրդ արեցին կառուցել քաղաք եւ աշտարակ, որի գագաթը երկինք կհասներ, որպեսզի փառավորվեր իրենց անունը: Քանի որ ի հեճուկս Աստծու կամքի՝ մտադրվեցին այդպիսի դժվարին գործ գլուխ բերել, Աստված ոչնչացրեց քաղաքը եւ տապալեց աշտարակը: Նույն այդ ժամանակ Նա փոխեց մարդկանց լեզուները՝ յուրաքանչյուրին իրեն հատուկ բարբառ տալով: Այս բանը մատնացույց է անում նաեւ Սիբիլան՝ հայտնելով աշխարհակործան ցասման մասին: Ահա նրա խոսքերը. «Մեծն Աստծու պատուհասները, որոնցով Նա սպառնաց Ասորեստան երկրում աշտարակ կառուցող մահկանացուներին, կատարվեցին այն ժամանակ, երբ բոլորը մեկ լեզվով էին խոսում եւ կամենում էին աստղազարդ երկինք հասնել: Հենց այն նույն ժամանակներում էր, որ Անմահը հրաման տվեց հողմերին, եւ հողմերը բարձունքից ցած տապալեցին Վիթխարի աշտարակը եւ մահկանացուների միջեւ խոռ-

¹⁹ Տե՛ս գլ. Լ.:

վուծյուն գցեցին: Այդ ժամանակ է, որ աշտարակը փլվեց, եւ մահկանացուների լեզուները բազմաթիվ բարբառների բաժանվեցին»²⁰: Եւ այլն:

Դա տեղի էր ունենում քաղղեացիների երկրում: Իսկ Քանանի երկրում մի քաղաք կար՝ Խառան անվամբ: Այդ օրերին Եգիպտոսի թագավորը Փարավոնն էր, որին եգիպտացիները նաեւ Նեքաո էին կոչում, եւ որին հաջորդեցին այլ թագավորներ: Իսկ Սենաարում՝ այսպես կոչված քաղղեացիների երկրում, առաջին թագավորն Արիոքն էր, նրանից հետո՝ Էլլասարը, ապա՝ Ելամի արքա Քոդոդագոմորը, որին էլ հաջորդեց ասորեստանցիներից ազգերի արքա կոչվող Թարգաղը: Մնացյալ հինգ քաղաքները կառուցվեցին Նոյի որդի Քամի տարածքում. առաջինը Սոդոմն էր, երկրորդը՝ Գոմորը, Ադաման, Սեբոյիմը եւ Բաղակը, որը նաեւ Սեգոր է կոչվում: Նրանց թագավորների անուններն են՝ Սոդոմի արքա Բաղակ, Գոմորի արքա Բարսա, ադամացիների արքա Սենայ, սեբոյիմացիների արքա Սիմոբոր եւ Բաղախ²¹: Սիգորի թագավոր, որը նաեւ Բաղակ էր կոչվում: Սրանք բոլորն էլ տասներկու տարի Ասորեստանի թագավոր Քոդոդագոմորի տիրապետության տակ էին: Տասներեքերորդ տարում սրանք ապստամբեցին Քոդոդագոմորի դեմ, եւ այսպիսով՝ այդ ժամանակ չորս ասորեստանցի թագավորներ պատերազմի ելան այս հինգ թագավորների դեմ: Այստեղից է, որ սկիզբ առան պատերազմներն աշխարհում: Նրանք շրջապատեցին [եւ կոտորեցին] Կառնայիմի հսկաներին, ինչպես նաեւ սոմացիներին իրենց իսկ քաղաքում, Սեիրի լեռներում բնակվող քոռացիներին, հասան մինչեւ Բեւեկնի ձոր, որ գտնվում է անապատում: Այդ նույն ժամանակներում ներկայումս Երուսաղեմ կոչվող Շալեմ քաղաքում էր ապրում Մելքիսեդեկ անունով մի բարեպաշտ թագավոր: Նա Բարձրյալ Աստծու առաջին քահանան էր: Եւ նրանից է, որ վերոբերյալ Երուսաղեմ քաղաքը վերանվանվեց Երուսաղեմ. եւ նրանից է, որ ողջ աշխարհում քահանաներ ի հայտ եկան: Նրանից հետո թագավորեց Աբիմելեքը Գերարայում, իսկ նրանից հետո՝ մեկ ուրիշ Աբիմելեք, ապա թագավորեց Քետ կոչվող Եփրոնը: Այսպես էին առաջին ժամանակներում ապրող թագավորների անունները. երկար տարիներ իշխած ասորեստանցի մյուս թագավորների անունները լռության են մատնված: Մեր ժամանակներին ամենամոտ թագավորների հիշատակված անուն-

²⁰ S^{ku} “Alexandre Orecula Sibyl“, Paris, 1841, III, 97—105: S^{ku} նաեւ J. H. Friedlieb, Die Sibyllinischen Weissagen, Leipzig, 1852:

²¹ Մանդոց գրքում (ԺԴ. 1—6) չկա Բաղախ թագավորի անունը:

ներն են՝ Թիգլաթպալասարը, որին հաջորդեց Սաղմանասարը, ապա՝ Սենքերիմը²²։ Սրանից հետո եկավ Ադրամեօնը Եթովպացին, որը թագավորեց նաեւ Եգիպտոսում. ասենք, որ սրանք բոլորն էլ, ըստ մեր գրքերի, պատկանում են շատ ուշ ժամանակների։

ԼԲ. Սրա հիմամբ գիտությունն եւ հնությունն սիրողները կարող են վերահասու լինել, թե արդյո՞ք սուրբ մարգարեների երկերում հանդիպող պատումները ուշ ժամանակների են պատկանում։ Թեպետ առաջին ժամանակներում արաբական եւ քաղդեական երկրների բնակիչները սակավաթիվ էին, սակայն լեզուների բաժանումից հետո նրանք սկսեցին տակավառ տակավ սփռվել եւ բազմանալ բովանդակ աշխարհով մեկ։ Ոմանք ապրելավայր ընտրեցին արեւելքը, մյուսները՝ մեծ մայր ցամաքի երկրներն ու հյուսիսը, այնպես որ թափանցեցին Բրիտանիա, որ հյուսիսային կողմում է, մյուսները շարժվեցին դեպի Քանանի երկիր, որ նաեւ Հուդու եւ Փյունիկիա է կոչվում, Եթովպիայի, Եգիպտոսի եւ Լիբիայի երկրներ, այսպես կոչված շոգ կողմեր եւ արեւմտյան կողմեր, մնացածները գնացին ծովափնյա երկրներ՝ Պամփիլիա, Ասիա, Հելլադա, Մակեդոնիա, ապա եւ Իտալիա, Գաղիա, Իսպանիա եւ Գերմանիա, այնպես որ ներկայումս ողջ աշխարհը լեփ-լեցուն բնակեցված է։ Այսպիսով՝ ամենասկզբում աշխարհի երեք չորրորդ մասն էր բնակեցված մարդկանցով՝ արեւելքը, հարավը, արեւմուտքը, ապա մարդկանց աճին զուգահեռ բնակեցվեցին նաեւ աշխարհի մյուս մասերը։ Այս ամենից անտեղյակ՝ ձեր մատենագիրներն ասում էին, որ աշխարհը գնդաձեւ է, կամ համեմատում էին կաթսայի հետ։ Բայց ինչպե՞ս կարող էին այդ ճշմարտությունն ասել՝ անտեղյակ եւ աշխարհի արարչագործությանը, եւ նրա բնակեցմանը։ Երբ մարդիկ տակավառ տակավ սփռվեցին աշխարհով մեկ եւ բազմացան, ինչպես վերնարդեն ասել ենք, նույն կերպ էլ բնակեցրին եւ կղզիները, եւ երկրները։

ԼԳ. Արդ, ձեր այսպես կոչված իմաստուններից, բանաստեղծներից եւ պատմիչներից ո՞ր մեկը կարող էր փաստել այդ ճշմարտությունը, երբ նրանք ապրում էին անհամեմատ ավելի ուշ շրջանում, երբ բազմաստվածություն էին հաստատել՝ աստվածներ, որոնք ծնվել էին քաղաքներ կառուցելուց շատ տարիներ անց, թագավորներից, ժողովուրդներից եւ պատերազմներից հետո։ Նրանք պետք է որ հիշատակեին այն ամենը, ինչ կատարվել էր մինչեւ ջրհեղեղը աշխարհի եւ մարդու արարման մա-

²² Դ. Թագ. Ժն. 29, Ժէ. 8, ԺԸ. 13:

սին. հետագա անցքերի մասին էլ պիտի ստույգ պատմեն եգիպտական մարգարեներն ու քաղդեացիները եւ այլ մատենագիրներ, եթե խոսելիս լինեին աստվածային եւ մաքրամաքուր Հոգով ու հոչակած լինեին ճշմարտությունը: Նրանք ոչ միայն անցյալի կամ ներկայի մասին պիտի խոսեին, այլեւ ազդարարեին աշխարհի հետ կատարվելիքների մասին: Սրանից պարզ է դառնում, որ մյուս բոլորն էլ սխալվում են, եւ միայն քրիստոնյաներինն է ճշմարտությունը, քանզի Սուրբ Հոգուց են ուսանած, որ խոսում էր սուրբ մարգարեների շուրթերով եւ ամեն ինչ կանխասում:

ԼՂ. Ավելին՝ դու պիտի սիրով քննես Աստծու գործերը, այսինքն՝ մարգարեների գրվածքները, որպեսզի մեր ասածները համեմատելով այլոց խոսքերի հետ՝ կարողանաս ճշմարտությունը գտնել: Ես արդեն վերը, ձեր պատմիչների ստեղծագործությունների հիմամբ, ապացուցել եմ, որ այսպես կոչված աստվածների անունները մարդկանց անուններ են: Նրանց պատկերները, որոնք ամեն օր՝ մինչ այս ժամանակները, կերտվում են, «մարդկանց ձեռքի գործն են»²³: Եւ հենց դրանց էլ պաշտում են շատ անմիտ մարդիկ, իսկ տիեզերքի Արարչին ու Հաստիչին, ամենայն շնչառություն Ջամբողին չեն զգում, քանզի պատրված են կեղծ ուսմունքներով՝ որպես ավանդություն սերնդից սերունդ փոխանցվող: Սակայն Աստված՝ Հայրը եւ տիեզերքի Արարիչը, մարդուց երես չթեքեց, այլ օրենք տվեց եւ Իր սուրբ մարգարեներին առաքեց, որպեսզի մարդկային ցեղին ազդարարեն եւ ուսուցանեն, որպեսզի մեզանից ամեն մեկն էլ խորամուխ լինի եւ հասկանա, որ մեկ է Աստված: Նրանք մեզ սովորեցրին հեռու մնալ կռապաշտությունից, շնությունից, սպանությունից, անառակությունից, հափշտակությունից, արծաթասիրությունից, երգմնազանցությունից, զայրույթից եւ ամենայն պղծությունից ու անմաքրությունից եւ չանել ուրիշին այն, ինչ մարդ իրեն չի ցանկանում: Այսպիսով՝ արդարություն գործողը կիսուսափի հավերժական տվայտանքներից եւ կժառանգի հավիտենական կյանքն ի Տեր:

ԼՆ. Աստվածային օրենքն արգելում է մեզ պաշտել ոչ միայն կուռքերին, այլեւ տարերքներին՝ արեգակին, լուսնին եւ այլ աստղերի. բացի այդ՝ մենք չպիտի ծառայենք ո՛չ երկնքին, ո՛չ երկրին, ո՛չ ծովին, ո՛չ էլ աղբյուրներին կամ գետերին, այլ միմիայն մեր սրտի անարատությանմբ եւ մաքուր մտքով պիտի երկրպագենք ճշմարիտ Աստծուն եւ տիեզերքի Արարչին: Այդ է պատճառը, որ սուրբ օրենքը պատվիրում է. «Մի՛ շնացիր, մի՛ սպա-

²³ Հմմտ. Սաղմ. ՃԺԳ. 4, ՃԼԳ. 15:

նիր, մի՛ գողացիր, սուտ վկայություն մի՛ տուր, մի՛ ցանկացիր մերձավորիդ կնոջը»: Այդպես պատվիրում են նաեւ մարգարեները. Սողոմոնը սովորեցնում է մեզ շմեղանշել աչքերով՝ ասելով. «Թող քո աչքերը նայեն ուղիղ եւ քո թարթիչները արդարություն շարժվեն»²⁴: Ինքը՝ Մովսեսը, որ նույնպես մարգարե է, խոսում է Աստծու մենիշխանության մասին. «Նա՛ է ձեր Աստվածը, որ հաստատեց երկինքը եւ ստեղծեց երկիրը, Ում ձեռքերը արարեցին ողջ երկնային գինվորությունը, եւ Նա այն բանի համար չստեղծեց դրանք, որ դուք պաշտեք դրանց»²⁵: Եսային էլ է ասում. «Այսպես է ասում Տեր Աստված, որ ստեղծեց երկինքը եւ հաստատեց երկիրն ու ամեն բան, ինչ կա նրա վրա, շունչ տվեց այնտեղ գտնվող մարդկանց եւ հոգի՝ բոլոր նրանց, ովքեր ոտք են դնում երկրի վրա, Նա ձեր Տեր Աստվածն է»²⁶: Եսայու գրքում Աստված ասում էլ է. «Ես ստեղծեցի երկիրը, եւ մարդուն՝ նրա վրա, Ես իմ ձեռքով հաստատեցի երկինքը»²⁷: Իսկ մեկ այլ գլխում ասում է. «Երկրի սահմանները հաստատող Աստված ո՛չ քաղց է զգում եւ ո՛չ էլ հոգնում, Նրա իմաստությունն անքննելի է»²⁸: Նույն կերպ է խոսում Երեմիան. «Տերն է, որ իր զորություն մեծեց երկիրը, իր իմաստությամբ հաստատեց տիեզերքը, իր հանճարով տարածեց երկինքը. Նա երկինքը լցնում է առատ ջրերով, երկրի ծալքերից ամպեր է բարձրացնում, անձրեւներից առաջ կայծակներ է ստեղծում եւ հողմեր հանում իր շտեմարաններից»²⁹: Դյուրին է տեսնել, թե ինչպես էին բոլոր մարգարեները, իրար չհակասելով, միաձայն խոսում՝ միեւնույն հոգով ազդարարելով Աստծու մենիշխանության, աշխարհի արարման եւ մարդու ստեղծման մասին: Բացի այդ՝ նրանք խոր կսկիծ էին ապրում մարդկային ցեղի ամբարշտության համար եւ ձաղկում նրանց, ովքեր իրենց իմաստուն էին երեւակայում՝ իրենց մոլորությունների եւ քար սրտերի համար: Երեմիան ասում է. «Ամեն մարդ իր խելքից ապուշ դարձավ, ամեն վարպետ ամոթահար եղավ իր արձանների պատճառով, զուր է արծաթագործը շարչարվում իր արծաթի վրա, դրանց մեջ հոգի չկա, եւ այն օրը, երբ Ես իրենց այցելության գնամ, նրանք կկոր-

²⁴ Առակ. Դ. 25:

²⁵ Այստեղ Ս. Թեոփիլոսը բառացի չէ մեջբերում Մովսեսի խոսքերը, այլ միայն հաղորդում է դրանց իմաստը (Ծննդ. Ա. 8, Բ.1, Բ. Օր. Դ. 19, Ժէ.3):

²⁶ Հմմտ. Եսայի ԽԲ. 5 եւ 6: Սա այլ կերպ է ընթերցվում Յոթանասինց եւ սլավոնական բնագրերում:

²⁷ Եսայի ԽԵ. 12:

²⁸ Եսայի Խ. 28:

²⁹ Երեմ. Ժ. 12—13:

ծանվեն»³⁰: Նույն բանն է ասում նաեւ Դավիթը. «Ապականվեցին եւ պղծվեցին իրենց ձեռնարկումներում, բարոյություն անող չկա, ոչ իսկ մեկ հոգի. բոլորը խոտորվեցին, բոլորը անպիտան դարձան»³¹: Նույնն է ասում նաեւ Ամբակումը. «Ինչ օգուտ ունի մարդ քանդակված արձանից, երբ քանդակեցին այն. սուտ երեւույթ: Վայ նրան, ով քարին ասում է՝ կանգնիր, իսկ փայտին՝ բարձրացիր»³²: Նույն կերպ էլ բարբառում էին ճշմարտության մյուս մարգարեները: Եւ ի՞նչ պետք է, որ ես բազմաթիվ մարգարեներից մեջբերումներ անեմ, երբ նրանք, որքան էլ շատ լինեին, բազում բաների մասին խոսում էին միաձայն եւ իրար չհակասելով: Ցանկացողները կարող են դիմել նրանց գրվածքներն եւ հանգամանորեն պարզել ճշմարտությունը՝ չտարվելով կեղծ երազանքներով ու խորհուրդներով: Այդ այրերը, որոնց մասին վերը խոսում էի, հրեա մարգարեներ էին՝ այրեր անուս, հասարակ, [իսկ ոմանք էլ] հովիվներ էին:

19. Միբիլան, որը հելլենների եւ այլ ժողովուրդների մարգարեուհին էր, իր մարգարեության ամենասկզբում հանդիմանում է մարդկային ցեղը՝ ասելով. «Ո՛վ մարդիկ՝ մահկանացու եւ մարմնավոր, չնչին, ինչի՞ համար եք փութով մեծամտանում՝ առանց նայելու կյանքի վախճանին: Դուք չեք դողում, չեք վախենում Աստծուց՝ ձեր պահապանից, բարձրյալ ամենագետից, ամենատես վկայից, ամենախշիտող Արարչից, Որն ամեն ինչի մեջ է դրել Իր բարի հոգին եւ այն դարձրել բոլոր մահկանացուների առաջնորդը: Մի է Աստված, Որը մենակ է կառավարում, մեծն, անեղ, ամենակալ, աներեւույթ, միայն Ինքն է ամեն ինչ տեսնում, անտեսանելի բոլոր մահկանացու մարմնավորների համար: Արդ, այդ ո՞ր մարմնավորը կարող է աչքերով տեսնել երկնային, ճշմարիտ, անմահ Աստծուն, Որն ապրում է երկնքում: Բնությամբ մահկանացու մարդիկ՝ կազմված ոսկորներից, ջրերից եւ միս ու արյունից, չեն կարող ուղիղ նայել նույնիսկ արեգակի ճառագայթներին: Միայն Նրան պաշտե՛ք, Ով կառավարում է աշխարհը, եւ միայն Նա է, որ գոյություն ունի հավիտյան եւ աշխարհի սկզբից, ինքնական, անսկիզբը, ամենապահ, բոլոր մահկանացուների խղճմտանքի դատաստանը տեսնողը: Բայց դուք պատշաճ հատուցում կստանաք ձեր այն չար կամեցողության պատճառով՝ այն բանի համար, որ դադարեցիք փառաբանելուց ճշմարիտ եւ հավիտենական Աստծուն ու Նրան սրբազան զո-

³⁰ Հմմտ. Երեմ. Ժ. 14, ԾԱ. 17:

³¹ Հմմտ. Սաղմ. ԺԳ. 1, 3:

³² Հմմտ. Ամբ. Բ. 18:

հաբերություն մատուցելուց եւ զոհաբերություններ մատուցեցիք դժոխքի դեւերին: Դուք քայլում եք հպարտ ու խենթ եւ մի կողմ թողնելով ուղիղ եւ ճշմարիտ ուղին՝ շեղվեցիք եւ թափառում եք փուշ ու տատասկի մեջ: Ո՛վ մահկանացուներ, դադարե՛ք ունայնաբար թափառելուց խավարում եւ մութ գիշերվա մեջ, հեռացե՛ք գիշերվա խավարից եւ լույսն ընդունե՛ք: Ահա Նա բոլորին էլ մոտ է, Ում հետ դուք չեք մոլորվի: Գնացե՛ք, մի՛ հետեւեք միշտ խավարին ու մթությանը. ահա արեգակի բերկրալի լույսը զարմանահրաշ կերպով լույս է տալիս բոլորին: Ճանաչե՛ք եւ այս իմաստությունը ձեր սրտերում դրե՛ք. մի է Աստված՝ անձրեւներ, քամիներ, երկրաշարժեր, կայծակներ ու սովեր, համաճարակներ ու աղետներ, ձյուն ու սառույց տվողը: Էլ ինչո՞ւ առանձին-առանձին թվարկենք այս ամենը: Նա կառավարում է երկինքը, իշխում երկրի վրա ու ինքնակա է իր գոյությամբ»:

Իսկ այսպես կոչված ծնվածների³³ մասին ասում էր. «Եթե ծնվածը լիովին քայքայվում է, ապա Աստված չի կարող առաջանալ տղամարդու եւ կնոջ ազգրերից: Սակայն մի է Բարձրյալ Աստված, Ով արարել է երկինքը, արեգակը, աստղերն ու լուսինը, բերրի հողերն ու ծովի ջրերը, բարձրաբերձ լեռներն ու հարահոս աղբյուրները. նաեւ կյանքի է կոչում անթիվ-անհամար ջրային կենդանիների, սնուցում փորսողացող զեռունների, զանազան թռչունների՝ հնչուն դալլալող ու ծվվացող, հաճելի աղմկող ու օդն իրենց թեւերով վետվետող: Նա լեռների կիրճերում բնակեցրել է վայրի գազաններին եւ հնազանդեցրել մեզ բոլոր տեսակի անասուններին: Նա իր իսկ ձեռամբ ստեղծված մարդուն դրել է ի գլուխ բազմազան եւ անթիվ-անհամար բաների: Մահկանացուներից ո՞վ կարող է հասու լինել այս ամենին: Եւ միայն Նա է, որ գիտի այս ամենը՝ ի սկզբանե ամենի արարողը, անմահ, հավերժական Արարիչը, որ ապրում է երկնքում, բարիներին բարի եւ առատ պարգեւներ բաշխողը, իսկ չարերին եւ ամբարիշտներին զայրույթով եւ ցասումով, պատերազմով, համաճարակով եւ դառն վշտերով այցելողը: Մարդիկ, ձեր ինչի՞ն է պետք զուր բարձրամտելն ու մեկընդմիշտ կործանվելը: Ամաչե՛ք կատուներին ու կոկորդիլոսներին աստվածացնելուց: Արդյոք անմտություն չե՞՞ այն, որ աստվածները թասեր են գողանում, կճուճներ առեւանգում: Փոխանակ վեհաշուք երկնքում բնակվելու՝ նրանք³⁴ դառնում են որդերի եւ սարգե-

³³ Այսինքն՝ հեթանոս աստվածների:

³⁴ Այսինքն՝ աստվածները կամ, ավելի ճիշտ, դրանց փայտե արձանները:

րի որսը: Ո՛վ անմիտներ, դուք երկրպագում եք օձերի, շների, կատունների, պաշտում թռչունների եւ երկրային զեռունների, քարե արձանների եւ ձեռակերտ պատկերների, քարե դամբանաթմբերի³⁵. սրանց բոլորին եւ այլ բազմաթիվ սնոտի բաների եք պաշտում, որոնք հիշատակելն անգամ անվայելուչ է: Այսպիսի աստվածները պատրում են անխոհեմ մարդկանց եւ իրենց բերաններից մահաբեր թույն սփռում: Միմիայն Նրան, Ում պատկանում են կյանքն ու անանց հավիտենական լույսը, Նրան, Ով մարդկանց վրա մեղրից ավելի քաղցր ուրախություն է հեղում, միմիայն Նրան հարկ է երկրպագել ու գնալ հավիտենական արդարության շավղով: Բայց դուք հեռացաք այս ամենից եւ ձեր անմտությամբ ձեզ վրա հարուցեցիք Աստծու պատժի լեփ-լեցուն բաժակը՝ մաքրամաքուր, առատ, թունդ բաժակը: Եւ չեք էլ կամենում սթափվել, խելքներդ գլուխներդ հավաքել, ճանաչել թագավորին՝ ամենատես Աստծուն: Դրա համար է, որ ձեզ կպատեն հուրհրացող կրակի բոցերը. կվառվեք հավիտենական հրում՝ ամոթով մնացած սուտ եւ անօգուտ կուռքերի պատճառով: Արդ, պաշտե՛ք ճշմարիտ եւ հավիտենական Աստծուն, որ ժառանգեք կյանքը եւ հավիտյանս բնակվեք չքնաղ դրախտային պարտեզում եւ ճաշակեք քաղցր հացը՝ աստղազարդ երկնքից մատուցված»³⁶: Ինքնին հասկանալի է, որ դա ճշմարիտ է, օգտակար, արդար եւ նվիրական բոլոր մարդկանց համար, եւ որ չարիք գործողներն անխուսափելիորեն կպատժվեն ըստ իրենց գործերի:

Լէ. Ձեր բանաստեղծներից ոմանք էլ են այս կարծիքն ունեցել, որոնք արտահայտել են պատգամախոսական ասույթների տեսքով իրենք իրենց համար եւ ի վկայություն ընդդեմ չարագործների՝ պնդելով, որ նրանք կպատժվեն: Էսքիլեսն ասել է. «Ինչ-որ բան (չարիք) գործողը պետք է տառապի»³⁷:

Ինքը Պինդարոսն էլ է ասել.

«Չարիք գործողը պիտի պատիժ կրի»³⁸:

Նույն կերպ արտահայտվում է նաեւ Եւրիպիդեսը.

³⁵ Դրանք կանգնեցվում էին ի պատիվ Մերկուրիի:

³⁶ Տէս Ալեքսանդրի եւ Ֆրիտների՝ Սիբիլայի մարգարեությունների վերը վկայակոչված հրատարակությունները:

³⁷ Տէս F. W. WAGNER, Poetarum tragicorum Graecorum fragmenta, Bd. 1—3, Vratislaviae, 1844—1848, A. NAUCK, Tragicorum Graecorum Fragmenta, Lipdiae 1889:

³⁸ ՊԻՆԳԱՐՈՍ, Նեմեական ներբողներ, Դ., 51 (տէս A. БОЕЦКН (Hrsg.), Pindari Opera quae supersvnt, Bd. 1, Leipzig 1811):

«Մի՛ տրտնջա տառապանքներիցդ, քանզի դու քո կամքով ես չարիք գործել, իսկ օրենքը պահանջում է պատժել թշնամուն, երբ ձեռքդ կրնկնի»³⁹:

Դարձյալ ասում է.

«Թշնամիներին պատժելն այրերին վայել գործ եմ համարում»⁴⁰:

Նման բան ասել է նաեւ Արքիլոքոսը.

«Մի բան գիտեմ, այն էլ՝ շատ կարեւոր. չարիք գործողը խիստ պատիժ կկրի»⁴¹:

Որ Աստված ամեն ինչ տեսնում է, եւ ոչինչ Նրա տեսողությունից չի վրիպում, եւ որ Նա Իր երկայնամտության պատճառով է, որ հապաղում է դատել, այդ մասին Դիոնիսոսն ասել է.

«Ակնը արդարության, ինչքան էլ հանգիստ նայի, միշտ ամեն ինչ տեսնում է»⁴²:

Իսկ որ Աստծու դատաստանն ու պատիժն անսպասելի վրա կհասնեն չարերին, էսքիլեսն իր հետեւյալ խոսքերով է ցույց տալիս.

«Դժբախտությունը չի հապաղում այցելել մահկանացուներին, եւ պատիժը՝ նրանց, ովքեր խախտում են արդարությունը: Դու տեսնում ես անձայն արդարությունը՝ անտեսանելի քեզ համար: Քնած կլինես, թե գնալիս կամ նստած, նա անդուլ հետեւում է մոտիկից ու հեռվից: Գիշերը չի թաքցնի շարագործությունը, ինչ շար բան էլ, որ գործես, խորհիր, որ դա տեսնող կա»⁴³:

Զէ՛ որ Սիմոնիդեսը եւս այդպես է արտահայտվում.

«Մարդկանց համար անսպասելի աղետ չի լինում, եւ Աստված կարճ ժամանակում ամեն ինչ կործանում է»⁴⁴:

Կրկին գանք Եւրիպիդեսին.

«Զի կարելի երբեք հաստատուն համարել շարագործի երջանկությունն ու սնապարծ հարստությունը, ոչ էլ ամբարիշտի ծագումը. քանզի ժամանակը, որ չի ճանաչում ծնողներին, բացահայտում է մարդկանց հանցանքները»⁴⁵:

³⁹ Անդ:

⁴⁰ Հատված՝ Եւրիպիդեսի անհայտ ստեղծագործությունից :

⁴¹ Արքիլոքոսը յամբական բանաստեղծության հիմնադիրն է:

⁴² Հատված Դիոնիսոսի անհայտ ստեղծագործությունից (տե՛ս F. W. WAGNER, Poetarum tragicorum Graecorum fragmenta, A. NAUCK, Tragicorum Graecorum Fragmenta):

⁴³ Սույն տեղը բաղկացած է երեք բանաստեղծական հատվածներից՝ մասամբ էսքիլեսին, մասամբ այլ անհայտ բանաստեղծներին պատկանող: Տե՛ս Նաուկի հրատարակությունը:

⁴⁴ Հատվածը Սիմոնիդեսի բանաստեղծությունից է:

⁴⁵ Տե՛ս A. NAUCK, Tragicorum Graecorum Fragmenta. A. MEINEKE, Fragmenta Comiorum Graecorum, Bd. 1—5, Berlin 1839—1857:

Եւրիպիդեսը նաեւ ասում է.

«Աստվածությունը անիմաց չէ. նա գիտի սուտ երգվողներին եւ նրանց, ովքեր դա հարկադրված են անում»⁴⁶:

Սոֆոկլեսն ասում է.

«Զարիք գործելիս չարիքի էլ պիտի ենթարկվես»⁴⁷:

Այսպիսով՝ ձեր բանաստեղծներն էլ մարգարեացան, որ Աստված պիտի դատի սուտ երգումն ու ամենայն այլ հանցանք. ավելին՝ կամա թե ակամա նրանք մարգարեների հետ միաբերան խոսում էին նաեւ աշխարհի՝ կրակների մեջ վառվելու մասին, թեեւ ժամանակագրորեն ավելի ուշ շրջանի հեղինակներ լինելով՝ այդ ամենը հափշտակել էին օրենքից եւ մարգարեներից (իմա՝ Աստվածաշնչից):

ԼՃ. Ինչո՞վ է կարելո՞ր այն հանգամանքը, թե բանաստեղծները մարգարեներից առաջ թե հետո էին ապրում: Ճիշտ է՝ իրենց խոսքերում նրանք միաբան էին մարգարեների հետ: Աշխարհը կրակի մեջ այրվելու մասին Մաղաքիան մարգարեացավ. «Ահա պիտի գա Տիրոջ օրը՝ հնոցի պես բորբոքված, եւ պիտի այրի բոլոր ամբարիշտներին»⁴⁸: Եսային ասում է. «Տիրոջ ցասումը կգա ինչպես սաստկատարափ կարկուտ եւ ջրհեղեղ՝ դեպի հովերը հոսող»⁴⁹: Այսպես նաեւ Սիրիլլան եւ այլ մարգարեներ, նույնիսկ ձեր բանաստեղծներն ու փիլիսոփաները կանխազգարարեցին արդարության, դատաստանի եւ պատժի մասին. կանխազգարարեցին արդարությունը, դատաստանը եւ պատիժը. բացի այդ՝ ակամա խոսեցին նաեւ Նախախնամության մասին՝ այն մասին, որ Աստված ոչ միայն հոգ է տանում մեզ՝ ողջերիս, այլեւ հանգուցյալներին, քանզի հաղթված էին ճշմարտությունից: Իսկ մարգարեներից Սողոմոնը հանգուցյալների վերաբերյալ ասաց. «Մարմնի համար բուժում եւ ոսկորների համար դարման կլինի»⁵⁰: Դավիթը եւս այդ մասին ասել է. «Տառապյալ ոսկորները կցնծան»⁵¹:

Նրա հետ միաձայն Տիմոկլեսն⁵² ասում է.

«Բարի Աստված գթասիրտ է մեռյալների հանդեպ»⁵³:

⁴⁶ ԵՒՐԻՊԻԴԵՍ, Իփիգենիան Ավլիսում, տ. 396:

⁴⁷ Հաստված Սոֆոկլեսից (տե՛ս A. NAUCK, Tragicorum Graecorum Fragmenta):

⁴⁸ Հմմտ. Մաղաք. Դ. 1:

⁴⁹ Հմմտ. Եսայի Լ. 28, 30:

⁵⁰ Հմմտ. Առակ. Գ. 8:

⁵¹ Հմմտ. Սաղմ. Ծ. 10:

⁵² * Տիմոկլես (Ք. ա. Դ. դար) – հին հույն կատակերգու բանաստեղծ:

⁵³ Հաստված Տիմոկլեսի բանաստեղծութունից (տե՛ս A. MEINEKE, Fragmenta Comiorum Graecorum):

Արդ, բազմաստվածության մասին խոսող պոետները դառնում էին առ Աստծու մենիշխանություն, Նախախնամության մերժողները՝ խոսում Նախախնամությունից, դատաստանի գաղափարը մերժողներն ընդունում էին, որ դատաստան լինելու է, մահից հետո զգացողության գոյությունը հերքողներն ընդունում էին, որ այն կմնա: Այսպես՝ Հոմերոսն ասում էր.

«Մինչդեռ հոգին, դուրս թռչելով, սուրում է եւ սավառնում է երազի պես»⁵⁴:

Մի այլ տեղ ասում է.

«Հոգին թռավ նրա մարմնից՝ հեռանալով դեպի Հադես»⁵⁵:

Ու նաեւ.

«Հողին հանձնիր ինձ շուտափույթ, որ Հադեսի դռնով անցնեմ»⁵⁶:

Իսկ մյուս գրողների երկերից, որոնք դու կարդացել ես, կարծում եմ, ինքդ էլ քաջատեղյակ ես նրանց դատողություններին: Այս ամենը կհասկանա ամեն ոք, որ Աստծու իմաստությունն է փնտրում, ով իր հավատով, արդարությունը եւ բարի գործերով նրա հաճությանն է արժանանում: Վերոհիշյալ մարգարեներից մեկը՝ Օսիանը, ասել է.

«Այդ ո՞ր իմաստունն է, որ կհասկանա այս բանը եւ հանճարեղը, որ կիմանա. քանի որ ուղիղ են Տիրոջ ճանապարհները, արդարները դրանցով կանցնեն, իսկ ամբարիշտները կսայթաքեն դրանց մեջ»⁵⁷: Արդ, պիտի սովորի սովորել ցանկացողը: Զանա՛հաճախակի ինձ հանդիպել, որպեսզի նաեւ կենդանի խոսք լսելով՝ ստույգ ճանաչես ճշմարտությունը:

Շարունակելի

Ռուսերենից թարգմանեց
ԳՐԻԳՈՐ ԴԱՐԲԻՆՅԱՆԸ

⁵⁴ ՀՈՄԵՐՈՍ, Ողիսական, հին հունարենից թարգմանեց Հ. Համբարձումյանը, Երեւան 1988, երգ ԺԱ., տ. 222:

⁵⁵ ՀՈՄԵՐՈՍ, Իլիական, ԺԶ., տ. 856 եւ ԻԲ., տ. 362:

⁵⁶ Անդ, ԻԳ., տ. 71:

⁵⁷ Օսիան, ԺԴ. 10: